

docebat, neque ea, quæ staterentur in republica de diis immortalibus, de disciplina iuventutis, de iustitia, de patientia, de temperantia, de modo rerum omnium, cæteraque, sine quibus civitates aut esse, aut bene moratæ esse non possent, usquam in eorum libris inveniri.

Quod si tantam vim rerum maximarum arte sua rhetorici illi doctores complecterentur; quærebat, cur de procemiis, & de epilogis, & de huiusmodi nugis (sic enim appellabatur) referri essent eorum libri: de civitatibus instituendis, de scribendis legibus, de æquitate, de iustitia, de fide, de frangendis cupiditatibus, de conformandis hominum moribus, li-
tera in eorum libris nulla inveniretur.

Ipsa vero præcepta sic illudere solebat, ut ostenderet, non modo eos illius expertes esse prudentiæ, quam sibi asciscerent, sed ne hanc quidem ipsam dicendi rationem ac viam nosse. Caput enim esse arbitrabatur oratoris, ut & ipsis, apud quos ageret, talis, qualem se ipse opraret, videretur; id fieri vitæ dignitate, de qua nihil rhetorici isti doctores in præceptis suis reliquissent: & uti eorum, qui audirent, sic afficerentur animi, ut eos affici vellet orator; quod item fieri nullo modo posse, nisi cognosceret is, qui diceret, quot modis hominum mentes, & quibus rebus, & quo genere orationis in quamque partem moverentur. Hæc autem esse penitus in media philosophia reclusa, atque abdita, quæ isti rhetores ne primoribus quidem labris attigissent.

Ea Menedemus exemplis magis, quam argumentis, conabatur refellere. Memoriter enim multa ex orationibus Demosthenis præclare pronuncians, docebat, illum in animis vel iudicum, vel populi, in omnem partem dicendo promovendis, non fuisse ignarum, quibus ea rebus consequeretur, quæ negaret ille sine philosophia quemquam scire posse.

XX. Huic respondebat ³¹ non se negare, Demosthenem summam prudentiam, summamque vim habuisse dicendi: sed five ille hoc ingenio potuisset, five, id quod constaret, Pla-

tonis

³¹ Huic respondebat] Charmadas Menedemum.

tonis studiosus audiendi fuisset; non, quid ille potuisset, sed quid isti docerent, esse quærendum.

Sæpe etiam in eam partem ferebatur oratione, ut omnino disputaret, nullam artem esse dicendi. Idque cum argumentis docuerat, quod ita nati essemus, ut & blandiri suppliciter iis, a quibus esset petendum, & adversarios minaciter terrere possemus, & rem gestam exponere, & id, quod intenderemus confirmare, & id, quod contra diceretur, refellere, & ad extremum deprecari aliquid, & conqueri; quibus in rebus omnis oratorum versaretur facultas: & quod consuetudo, exercitatioque & intelligendi prudentiam acueret, & eloquendi celeritatem incitaret: tum etiam exemplorum copia nitabatur. Nam primum, quasi dedita opera, neminem scriptorem artis ne mediocriter quidem disertum fuisse dicebat, cum repereret usque a Corace nescio quo, & Tisia, quos artis illius inventores & principes fuisse constaret: eloquentissimos autem homines, qui ista nec didicissent, nec omnino scisse curassent, innumerabiles quosdam nominabat: in quibus etiam (sive ille irridens, sive quod ita putaret, atque ita audisset) me in illo numero, qui illa non didicissem, & tamen (ut ipse dicebat) possem aliquid in dicendo, proferebat. Quorum ego illi alterum facile assentiebar, nihil me didicisse: in altero autem me illudi ab eo, aut etiam ipsum errare arbitrabar.

Artem vero negabat esse ullam, nisi quæ cognitis, penitusque perspectis, & in unum exitum spectantibus, & nunquam fallentibus rebus contineretur. Hæc autem omnia, quæ tractarentur ab oratoribus, dubia esse & incerta: cum & dicerentur ab iis, qui ea omnia non plane tenerent, & audirentur ab iis, quibus non scientia esset tradenda, sed exigui temporis aut falsa, aut certe obscura opinio.

Quid multa? sic mihi tum persuadere videbatur, neque artificium ullum esse dicendi, neque quemquam posse, nisi qui illa, quæ a doctissimis hominibus in philosophia dicerentur, cognosset, aut callide aut copiose dicere. Quibus dicere ³²

Tom. I.

V

Char-

³² Quibus dicere] Vulnus hic video, redit, quibus ad dicere... solebat: quod est medium non ita. Muretus. Lambinus edidit conjectantium Hotomani. Gru-

Charmadas solebat; ingenium tuum, Crasse, vehementer admirans, me sibi perfacilem in audiendo³³, te perpugnam in disputando esse visum.

XXI. Tumque ego hac eadem opinione adductus, scripsi etiam illud quodam in libello, qui me imprudente, & invito³⁴ excidit, & pervenit in manus hominum, *disertos* me cognosse nonnullos, *eloquentem* adhuc neminem: quod eum staretbam disertum, qui posset satis acute atque dilucide apud mediocres homines ex communi quadam hominum opinione dicere: eloquentem vero, qui mirabilis, & magnificentius augere posset, atque ornare quæ vellet, omnesque omnium rerum quæ ad dicendum pertinerent, fontes animo ac memoria contineret. Id si est difficile nobis, qui ante, quam ad discendum ingressi sumus, obruimur ambitione & foro; sit tamen in re positum, atque natura. Ego enim, quantum auguror conjectura, quantaque ingenia in nostris hominibus esse video, non despero fore³⁵ aliquem aliquando, qui & studio acriore, quam nos fumus, atque fuimus, & otio ac facultate discendi majore, ac maturiore, & labore atque industria superiore, cum se ad audiendum, legendum, scribendumque majore opera dederit, existat talis orator, qualem quærimus: qui jure non solum disertus, sed etiam eloquens dici possit: qui tamen, mea sententia, aut hic est jam Crassus, aut, si quis pari fuerit ingenio, pluraque quam hic, & audierit, & lectitarit, & scripserit, paulum huic aliquid poterit addere.

Hoc loco Sulpicius, Insuperanti mihi, inquit, & Cottæ, sed valde optanti utriusque nostrum, cecidit, ut in istum sermonem, Crasse, delaberemini. Nobis enim huc venientibus jucundum satis fore videbatur, si, cum vos de rebus aliis loqueremini, tamen nos aliquid ex sermone vestro memoria dig-

³³ *Perfacilem in audiendo*] Nam cum rudi-
dem artium omnium se diceret Antonius,
non erat cur de artibus cum hominibus do-
cuissemus æque pugnantiter atque Crassus, qui
se multa didicisse fatebatur, contenderet.
Sextus.

³⁴ *Me imprudente, & invito*] M. Anto-
nium idcirco se agebat nullam orationem scri-
psisse, ut, si quid superiore iudicio actum, ei
quem postea defensusus esset, nociturum foret,
non dictum a se affirmare posset. Valer. Ma-
ximus lib. VII. c. 3. *Præstus.*

³⁵ *Aliquem*] De se ipso id ex Antonii
persona videtur Cicero prædicere.

gnum excipere possemus: ut vero penitus in eam ipsam totius hujus vel studii, vel artificii, vel facultatis disputationem pene intimam perveniretis, vix optandum nobis videbatur. Ego enim, qui ab ineunte ætate incensus essem studio utriusque vestrum, Crassi vero etiam amore, cum ab eo nusquam discederem, verbum ex eo nunquam elicere potui de vi ac ratione dicendi³⁶, cum & per meipsum egissem, & per Drusum sæpe tentassem: quo in genere tu, Antoni, (vere loquar) nunquam mihi percontanti, aut quærenti aliquid, desisti, & persæpe me, quæ soleres in dicendo observare, docuisti. Nunc quoniam uterque vestrum patefecit earum rerum ipsarum aditum, quas quærimus, & quoniam princeps Crassus ejus sermonis ordiendi fuit, date nobis hanc veniam, ut ea, quæ sentitis de omni genere dicendi, subtiliter persequamini. Quod quidem si erit a vobis impetratum, magnam habebō; Crasse, huic palæstræ & Tusculano tuo gratiam, & longe Academiæ illi ac Lyceo tuum hoc suburbanum gymnasium anteponam.

XXII. Tum ille, Immo vero, inquit, Sulpici, rogemus Antonium, qui & potest facere id, quod requiris, & consuevit, ut te audio dicere. Nam fateor me quidem semper a genere hoc toto sermonis refugisse, & tibi cupienti atque instanti sapissime negasse, ut tute paulo ante dixisti. Quod ego non superbia, neque inhumanitate faciebam, neque quo tuo studio rectissimo, atque optimo non obsequi vellem, præsertim cum te unum ex omnibus ad dicendum maxime natum, aptumque cognossem; sed mehercule istius disputationis insolentia, atque earum rerum, quæ quasi in arte traduntur, incititia.

Tum Cotta, Quoniam id, quod difficillimum nobis videbatur, ut omnino de his rebus, Crasse, loquerere, obsecra sumus: de reliquo jam nostra culpa fuerit, si te, nisi omnia,

V 2

quæ

³⁶ *De vi ac ratione dicendi*] Malim cum
Guilielmo legere de via, ac ratione: facillime
ultima litera vocis via a sequentis vocis
æ prima litera aborberi potuit. Manutius
olim edidit via, & sic Cicero sepiissime.
L. 1. c. 25. Non rationem dicendi & viam,
sed naturam desuisse. L. 3. c. 36. Accipites
vias, rationesque disputandi. Facile plura
exempla proferri possunt. *Pearcius.*

quæ percontati erimus, explicaris, dimiserimus. De his, credo, rebus, inquit Crassus, ut in cretionibus scribi solet ³⁷ *Quibus sciam, poteroque*. Tum ille, Namque quod tu non poteris, aut nescies, quis nostrum tam impudens est, qui se scire, aut posse postulet? Jam vero ista conditione, dum mihi liceat negare posse quod non potero, & fateri nescire quod nesciam, licet, inquit Crassus, vestro arbitratu percontemini.

Atque, inquit Sulpicius, hoc primum ex te, de quo modo Antonius exposuit, quid sentias, quarimus: existimesne artem aliquam esse dicendi. Quid mihi nunc vos, inquit Crassus, tanquam alicui Græculo otioso & loquaci, & fortasse docto atque erudito, quasiunculam, de qua meo arbitratu loquar, ponitis? Quando enim me ista curasse, aut cogitasse arbitramini, & non semper irrississe potius eorum hominum impudentiam, qui cum in schola assedissent, ex magna hominum frequentia dicere juberent, si quis quid quereret? Quod primum ferunt Leontinum fecisse Gorgiam: qui permagnum quiddam fuscipere, ac profiteri videbatur, cum se ad omnia,

³⁷ Ut in cretionibus scribi solet.] Cum in aliis libris manuscriptis reperissem scriptum, *cretionibus*, in aliis, *cretionibus*: ego *cretionibus* repositi præsertim cum meminissem jam pridem ita a Fr. Duareno esse emendatum. Est autem *cretio*, ut docet Ulpianus, Titul. 22. Iisd. 5. Varro 5. de ling. Lat. 13. ad Attic. 44. certorum dierum spatium, quod datur heredi ad deliberandum, utrum expediat adire hereditatem, necne: veluti Titius heres esto, cernitque hereditatem in diebus centum proximis, quibus scierit, poteritque: nisi ita creverit, exheres esto. Lambin. Est autem *cernere*, non modo constituere se heredem esse (ut Varro 6. ling. Latin. explicat) verum etiam legitima cretionis verba dicere, hunc in modum: *Cum me Menius heredem instituerit, eam hereditatem cerno*. Adeoque Ulp. 32. *Cretio duplex: vulgaris, in qua adiciebantur hæc verba, quibus sciam, poteroque: continua, in qua non adiciebantur*. Ulp. tit. 23. Unde his verbis, *quibus sciam, poteroque*, tempus bonorum potest. admittenda utile, nec continuum ostenditur l. 1. ff. *Quis ordo in bonorum possess.* Gotho-

fredus. Vera lectio fuit, *conditionibus*. Quod enim ad *cretionem* formula hæc: *De his rebus quibus sciam, poteroque*? Quæ ipsa in conditionibus aptissima est. Et verbum, *conditio*, etiam juridicum est: quod indicat caput illud Juris, *De conditionibus & demonstrationibus*. Et lectionem priorem quam Lambinus eiecit, tuetur verbum *conditionis*, quo mox utitur Crassus. Jam vero, inquit, ista conditione, dum mihi liceat negare posse quod non potero, & fateri nescire, quod nesciam, licet vestro arbitratu percontemini. Et sane quæ hæc assertio Lambinus de cretionibus hereditatum, scilicet Lambinus de cretionibus hereditatum, esse hereditatem in diebus centum proximis, quibus scierit, poteritque, non valde hæc pertinent. Neque enim, postquam sciverit quis cernendam esse hereditatem, amplius datur temporis, possit, necne possit. Præterea non idem est *scire* in herede, & *scire* hic in Crasso. Nam in herede *scire* est *scire*, certior fieri: at hic Crassus: *De his rebus*, inquit, *quibus sciam, poteroque*: id est, de his, quæ ego intelligam. Anonymus.

omnia, de quibus quisque audire vellet, esse paratum denuntiaret. Postea vero vulgo hoc facere cœperunt, hodieque faciunt; ut nulla sit res, neque tanta, neque tam improvisa, neque tam nova, de qua se non omnia, quæ dici possunt, profiteantur esse dicturos.

Quod si te, Cotta, arbitrarer, aut te, Sulpici, de iis rebus audire velle, adduxissem huc Græcum aliquem, qui vos istiusmodi disputationibus delectaret: quod ne nunc quidem difficile factu est. Est enim apud M. Pisonem, adolescentem jam huic studio deditum, summo hominem ingenio, nostrique cupidissimum, peripateticus Staseas, homo nobis sane familiaris, & ut inter homines peritos constare video, in illo suo genere omnium princeps.

XXIII. Quem tu mihi, inquit Mucius, Staseam, quem peripateticum narras? Gerendus est tibi mos adolescentibus, Crasse: qui non Græci alicujus quotidianam loquacitatem sine usu, neque ex scholis cantilenam requirunt, sed ex homine omnium sapientissimo atque eloquentissimo, atque ex eo, qui non in libellis, sed in maximis causis, & in hoc domicilio imperii & gloriæ, sit consilio linguaque princeps: cujus vestigia ^b persequi cupiunt, ejus sententiam sciscitantur. Equidem te cum in dicendo semper putavi deum, tum vero tibi nunquam eloquentiæ majorem tribui laudem, quam humanitatis: qua nunc te uti vel maxime decet, neque defugere eam disputationem, ad quam te duo excellentis ingenii adolescententes cupiunt accedere.

Ego vero, inquit, istis obsequi studeo, neque gravabor breviter meo more, quid quaque de re sentiam, dicere. Ac primum illud (quoniam auctoritatem tuam negligere, Scævola, fas mihi esse non puto) respondeo, mihi dicendi aut nullam artem, aut pertenuem videri, sed omnem esse contentionem inter homines doctos in verbi controversia positam. Nam si ars ita definitur, ut paulo ante exposuit Antonius, ex rebus penitus perceptis, planeque cognitis, atque ab opinionis arbitrio sejunctis, scientiæque comprehensis; non mihi vide-

^a Vos] Viñt. Man. Grut. nos. ^b Persequi] Viñt. qui persequi

videtur ars oratoris esse ulla. Sunt enim varia, & ad vulgarem popularemque sensum accommodata, omnia genera hujus forensis nostrae dictionis. Sin autem ea, quae observata sunt in usu ac ratione dicendi, haec ab hominibus callidis ac peritis animadversa ac notata, verbis designata, generibus illustrata, partibus distributa sunt, (id quod fieri potuisse video) non intelligo, quamobrem non, si minus illa subtili definitione, at hac vulgari opinione, ars esse videatur. Sed siue est ars, siue artis quaedam similitudo, non est quidem ea negligenda: verum intelligendum est, alia quaedam ad consequendam eloquentiam esse majora.

XXIV. Tum Antonius vehementer se assentiri Crasso dixit, quod neque ita amplecteretur artem, ut ii solerent, qui omnem vim dicendi in arte ponerent; neque rursus eam totam, sicut plerique philosophi facerent, repudiaret. Sed existimo, inquit, gratum te his, Crasse, facturum, si ista exposueris, quae putas ad dicendum plus, quam ipsam artem, posse prodesse.

Dicam equidem, quoniam institui, petamque a vobis, inquit, ne has meas ineptias offeratis: quanquam moderabor ipse, ne, ut quidam magister, atque artifex, sed quasi unus e togatorum numero, atque ex forensi usu homo mediocrius, neque omnino rudis, videar non ipse aliquid a me promississe³⁸, sed fortuito in sermonem vestrum incidisse.

Equi-

³⁸ Aliquid a me promississe] Annon & qui sponte, & qui invitati loquuntur, omnia a se promittunt? an vero a se promittere significat sponte promittere? haec significatio praecipua positionis a cum verbo *promissio* nulli mihi occurrit. Vide igitur, Lector, annon editio Ven. & Mss. Norf. Mag. Mead. Harl. 1. Cant. Bal. Wag. Nov. & Joan. vetustissimus suggerant verissimam lectionem, *promississe*: quibus si fides adhibenda sit, sic locum retingas. Non ipse aliquid de me promississe, sed fortuito in sermonem vestrum incidisse. Litera e & a in Mss. saepe confunduntur, & litera d vocis de facile absorbetur, potuit a litera postrema praecedentis vocis aliquid. Eodem modo loquitur Horatius Serm. l. 1. Sat. 4.

Ut si quid promittere de me

Possim aliud vere, promitto.

Porro haec lectio optime quadrat iis, quae supra dicta sunt: innuit enim Crassus se nolle imitari Graecos, quos in praecedenti capite arguit impudentiae, quod nulla erat res de qua non se omnia, quae dici possent, profiterentur esse didicissimos; id est, promitterent se omnibus quaestionibus responsuros esse. Crassus igitur istis Graecis magistris, atque artificibus dicendi opponit se, quem vocat unum e togatorum numero, atque ex forensi usu hominem. Ut illi, inquit Crassus, artifices sunt, & magistri dicendi, ego vero tantum, quantum mihi opus est, didici; sic illi de se omnia promittunt, ego vero nunquam sponte, nunquam, nisi fortuito, in hujusmodi disputationes venio. *Parvius.*

Equidem, cum peterem magistratus, solebam in prensando³⁹ dimittere a me Scævola, cum ei ita dicerem, Me vellem esse ineptum. Id erat petere blandius: quod nisi inepte fieret, bene non posset fieri. Hunc autem esse hominem unum ex omnibus, quo praesente ego ineptus esse minime vellem: quem quidem nunc mearum ineptiarum resem & spectatorem fortuna constituit. Nam quid est ineptius, quam de dicendo dicere, cum idipsum, dicere, nunquam sit non ineptum, nisi cum est necessarium?

Perge vero, Crasse, inquit Mucius. Istam enim culpam, quam vereris, ego praestabo.

XXV. Sic igitur sentio, inquit Crassus, naturam primum, atque ingenium ad dicendum vim afferre maximam: neque vero istis, de quibus paulo ante dixit Antonius, scriptoribus artis, rationem dicendi & viam, sed naturam desuisse. Nam & animi, atque ingenii celeres quidam motus esse debent, qui & ad excogitandum acuti, & ad explicandum, ornandumque sint uberes, & ad memoriam firmi, atque diuturni. Et si quis est, qui haec putet arte accipi posse, quod falsum est, (praeclare enim se res habeat, si haec accendi, aut commoveri arte possint: inferi quidem, & donari ab arte non possunt omnia, sunt enim illa dona naturae) quid de illis dicit, quae certe cum ipso homine nascuntur? linguae solutio, vocis sonus, latera, vires, conformatio quadam, & figura totius oris, & corporis? Neque haec ita dico, ut ars aliquid limare non possit: neque enim ignoro, & quae bona sint, fieri meliora posse doctrina, & quae non optima, aliquo modo acui tamen, & corrigi posse: sed sunt quidam aut ita lingua haesitantes, aut ita voce absonti, aut ita vultu, motuque corporis vasti, atque agrestes, ut, etiamsi ingenii, atque arte valeant, tamen in oratorum numerum venire non possint. Sunt autem quidam^a ita natu-

³⁹ Solebam in prensando] Id paulo fuisse explicat Valerius Maximus lib. xv. cap. 5. Consulatum petens L. Crassus, cum omnium candidatorum more circum forum supplex populo ire cogeretur, nunquam adduci potuit, ut id praesente Q. Scævola, gravissimo & sapientissimo viro, socero suo, faceret. Itaque roga-

bat eum, ut a se, dum inepte rei deserviret, discederet: majorem verecundiam dignitatis ejus, quam candidae roga sua respectum agens. Præteus.

^a Ita natura] Lamb. ita in istis rebus habiles, ita naturae maneribus ornati

natura muneribus in iisdem rebus habiles, ita ornati, ut non nati, sed ab aliquo deo ficti esse videantur.

Magnum quoddam est onus atque munus, suscipere, atque profiteri, se esse, omnibus silentibus, unum maximus de rebus, magno in conventu hominum, audiendum. Adest enim fere nemo, quin acutius, atque acrius vitia in dicente, quam recta videat. Ita, quidquid est, in quo offenditur, id etiam illa, quæ laudanda sunt, obruit. Neque hæc in eam sententiam disputo, ut homines adolescentes, si quid naturale forte non habeant, omnino a dicendi studio deterream. Quis enim non videat, C. Cælio, æquali meo, magno honori fuisse, homini novo, illam ipsam, quamcumque assequi poterit, in dicendo mediocritatem? ^b Quis vestrum æqualem, Q. Varium ^c, vastum hominem, atque scædum, non intelligit illa ipsa facultate, quamcumque habuit, magnam esse in civitate gratiam consecutum?

XXVI. Sed quia de oratore quærimus, fingendus est nobis oratione nostra, detractis omnibus vitiis, orator, atque omni laude cumulatus. Neque enim, si multitudo litium, si varietas causarum, si hæc turba, & barbaria forensis dat locum vel vitiosissimis oratoribus, idcirco nos hoc, quod quærimus, omittimus. Itaque in iis artibus, in quibus non utilitas quaritur necessaria, sed animi libera quædam oblectatio, quam diligenter, & quam prope fastidiose iudicamus? Nullæ enim lites, neque controversiæ sunt, quæ cogant homines, sicut in foro non bonos oratores, item in theatro actores malos perpeti.

Est igitur oratori diligenter providendum, non uti illis satisfaciatur, quibus necesse est: sed ut iis admirabilis esse videatur, quibus libere liceat iudicare. Ac, si quæritur, plane,

^b Quis vestrum] Vis. Lamb. Grut. Quis vestrum æqualem meum, Q.

^c Quis vestrum æqualem Q. Varium &c.] Lapsi sunt iterum plerique librarii, & editores; Mss. tamen Bod. Harl. 2. & Gonv. & Manutius veram lectionem retinent; delectant enim vocem meum, quæ vulgo legitur post æqualem. Et Car. Stephanus restatur vocem meum a quibusdam veteribus libris

abesse. Veram autem hanc lectionem voco, quia Q. Varius non fuit æqualis Crassi, sed Cottæ, & Sulpicii, ut patet ex libro de Cl. Oratoribus c. 40. Equales propemodum fuerunt C. Cottæ, P. Sulpicii, Q. Varius, &c. Porro si rejiciatur meum, non inelegans est antithesis: Crassus enim duo exempla profert, C. Cælium æqualem suum, & Q. Varium Cottæ ac Sulpicii æqualem. Peetr.

quid sentiam, enuntiabo apud homines familiarissimos, quod adhuc semper tacti, & tacendum putavi. Mihi etiam quique optime dicunt, quique id facillime, atque ornatissime facere possunt, tamen, nisi timide ad dicendum accedunt, & in exordienda oratione perturbantur, pene impudentes videntur: tamen ^{*} id accidere non potest. Ut enim quisque optime dicit, ita maxime dicendi difficultatem, varioque eventus orationis, expectationemque hominum pertimescit. Qui vero nihil potest dignum se, dignum nomine oratoris, dignum hominum auribus efficere, atque edere, is mihi, etiam si commovetur in dicendo, tamen impudens videtur. Non enim pudendo, sed non faciendo id, quod non decet, impudentiæ nomen effugere debemus. Quem vero non pudet, (id quod in plerisque video) hunc ego non reprehensione solum, sed etiam poena dignum puto. Equidem & in vobis animadvertere soleo, & in me ipso sæpissime experior, ut exalbescam in principiis dicendi, & tota mente atque omnibus artibus contremiscam. Adolescentulus vero sic initio accusationis exanimatus sum, ut hoc summum beneficium Q. Maximo debuerim, quod continuo consilium dimiserit, simul ac me fractum, ac debilitatum metu viderit.

Hic omnes assensu, significare inter sese, & colloqui cœperunt. Fuit enim mirificus quidam in Crasso pudor, qui tamen non modo non obesset ejus orationi, sed etiam probitatis commendatione prodesset.

XXVII. Tum Antonius, Sæpe, ut dicis, inquit, animadverti, Crasse, & te, & cæteros summos oratores, quanquam tibi par, mea sententia, nemo unquam fuit, in dicendi exordio permoveri. Cujus quidem rei cum causam quærerem, quidnam esset, cur, ut in quoque oratore plurimum esset, ita maxime is pertimesceret, has causas inveniebam duas: Unam, quod intelligerent iis, quos usus ac natura docuisset, nonnunquam summis oratoribus non satis ex sententia eventum dicendi procedere: ita non injuria, quotiescumque dicent, id, quod aliquando posset accidere, ne tum accideret,

Tom. I. X time-

^{*} id accidere] Man. id non accidere non potest.

timere. Altera est hæc, de qua queri sæpe soleo: cæterarum homines artium spectati, & probati, si quando aliquid minus bene fecerunt, quam solent, aut noluisse, aut valetudine impediti non potuisse consequi, id quod scirent, putantur. Noluit, inquit, hodie agere Roscius; aut, Crudior fuit. Oratoris peccatum, si quod est animadversum, stultitiæ peccatum videtur. Stultitiæ autem excusationem non habet: quia nemo videtur, aut quia crudus fuerit, aut quod ita maluerit, stultus fuisse. Quo etiam gravius iudicium in dicendo subimus. Quoties enim dicimus, toties de nobis iudicatur: & qui semel in gestu peccavit, non continuo existimatur nescire gestum: cuius autem in dicendo aliquid reprehensum est, aut æterna in eo, aut certe diuturna valet opinio tarditatis.

XXVIII. Illud vero, quod a te dictum est, esse permulta, quæ orator, nisi a natura haberet, non multum a magistro adjuvaretur; valde tibi assentior, inque eo vel maxime probavi summum illum doctorem, Alabandensem Apollonium, qui cum mercede doceret, tamen non patiebatur, eos, quos iudicabat non posse oratores evadere, operam apud sese perdere, dimittebatque; & ad quam quemque artem putabat esse aptum, ad eam impellere atque hortari solebat. Satis est enim cæteris artificibus percipiendis, tantummodo similem esse hominis; & id, quod tradatur, vel etiam inculcetur, si quis forte sit tardior, posse percipere animo, & memoria custodire. Non quaritur mobilitas linguæ, non celeritas verborum, non denique ea, quæ nobis non possumus fingere, facies, vultus, sonus. In oratore autem acumen dialecticorum, sententiæ philosophorum, verba prope poetarum, memoria jurisconsultorum, vox tragediarum, gestus pene summorum actorum est requirendus. Quamobrem nihil in hominum genere rarius perfecto oratore inveniri potest. Quæ enim singularum rerum artifices singula si mediocriter adepti sunt, probantur, ea, nisi omnia summa sunt in oratore, probari non possunt.

Tum Crassus, Atqui vide, inquit, in artificio perquam tenui.

nui, & levi, quanto plus adhibeatur diligentia, quam in hac re, quam constat esse maximam. Sæpe enim soleo audire Roscium, cum ita dicat, se adhuc reperire discipulum, quem quidem probaret, potuisse neminem: non quo non essent quidam probabiles, sed quia, si aliquid modo esset vitii, id ferre ipse non posset. Nihil est enim tam insigne, nec tam ad diuturnitatem memoriæ stabile, quam id, in quo aliquid offenderis.

Itaque ut ad hanc similitudinem huius histrionis, oratoriam laudem dirigamus; videtisne, quam nihil ab eo, nisi perfecte, nihil nisi cum summa venustate fiat? nihil nisi ita, ut deceat, & uti omnes moveat, atque delectet? Itaque hoc jamdiu est consecutus, ut, in quo quisque artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur. Hanc ego absolutionem, perfectionemque in oratore desiderans, a qua ipse longe absum, facio impudenter. Mihi enim volo ignosci; cæteris ipse non ignosco. Nam qui non potest, qui vitiose facit, quem denique non decet, hunc (ut Apollonius iubeat) ad id, quod facere possit, detrudendum puto.

XXIX. Num tu igitur, inquit Sulpicius, me, aut hunc Cottam, jus civile, aut rem militarem jubes discere? nam quis ad ista summa, atque in omni genere perfecta potest pervenire? Tum ille, Ego vero, inquit, quod in vobis egregiam quandam, ac præclaram indolem ad dicendum esse cognovi, idcirco hæc exposui omnia: nec magis ad eos deterrendos, qui non possent, quam ad vos, qui possentis, exacuendos accommodavi orationem meam: & quanquam in utroque vestrum summum esse ingenium studiumque perspexi, tamen hæc, quæ sunt in specie posita, de quibus plura fortasse dixi, quam solent Græci dicere, in te, Sulpici, divina sunt. Ego enim neminem, nec motu corporis, neque ipso habitu atque forma aptiorem, nec voce pleniorum, aut suaviorem mihi videor audisse: quæ quibus a natura minor data sunt, tamen illud assequi possunt, ut iis, quæ habeant, modice & scienter utantur, & ut ne dedeant. Id enim est maxime vitandum, & de hoc uno minime est facile præcipere,

pere, non mihi modo, qui sicut unus paterfamilias his de rebus loquor, sed etiam ipsi illi Roscio, quem sæpe audio dicere, caput esse artis, DECERE: quod tamen unum id esse, quod tradi arte non possit. Sed, si placet, sermonem alio transferamus, & nostro more aliquando, non rhetorico, loquamur.

Minime vero, inquit Cotta. Nunc enim te jam exoremus necesse est, quoniam retines nos in hoc studio, nec ad aliam dimittis artem, ut nobis explices, quidquid est istud, quod tu in dicendo potes. Neque enim sumus nimis avidi: ista tua mediocri eloquentia contenti sumus; idque ex te quarimus, (ut ne plus nos assequamur, quam quantum tu in dicendo assecutus es) quoniam, quæ a natura expetenda sunt, ea dicis non nimis deesse nobis, quid præterea esse assumendum putes?

XXX. Tum Crassus arridens, Quid censes, inquit, Cotta, nisi studium, & ardorem quendam amoris? sine quo cum in vita nihil quidquam egregium, tum certe hoc, quod tu expetis, nemo unquam assequetur. Neque vero vos ad eam rem video esse cohortandos: quos, cum mihi quoque sitis molesti, nimis etiam flagrare intelligo cupiditate. Sed profecto studia nihil profunt perveniendi aliquo, nisi illud, quod eo, quo intendas, ferat, deducatque, cognoris. Quare, quoniam mihi levius quoddam onus imponitis, neque ex me de oratoris arte, sed de hac mea, quantumcumque est, facultate quaritis, exponam vobis quandam, non aut perreconditam, aut valde difficilem, aut magnificam, aut gravem rationem consuetudinis meæ, qua quondam solitus sum uti, cum mihi in isto studio versari adolescenti licebat.

Tum Sulpicius, O diem, Cotta, nobis, inquit, optatum! quod enim neque precibus unquam, nec insidiando, nec speculando assequi potui, ut, quid Crassus ageret, meditandi, aut dicendi causa, non modo videre mihi, sed ex ejus scriptore, & lectore Diphilo suspicari liceret; id spero nos esse adeptos, omniaque jam ex ipso, quæ diu cupimus, cognituros.

XXXI. Tum

XXXI. Tum Crassus, Atqui arbitror, Sulpici, cum audieris, non tam te hæc admiraturum, quæ dixero, quam existimaturum, tum, cum ea audire cupiebas, causam, cur cuperes, non fuisse. Nihil enim dicam reconditum, nihil expectatione vestra dignum, nihil aut inauditum vobis, aut cuiquam novum. Nam principio illud, quod est homine ingenio, liberaliterque educato dignum, non negabo me ista omnium communia & contrita præcepta didicisse.

Primum, oratoris officium esse, dicere ad persuadendum accommodare. Deinde esse omnem orationem aut de infinitæ rei quæstione, sine designatione personarum, & temporum; aut de re certis in personis, ac temporibus locata. In utraque autem re quidquid in controversiam veniat, in eo quæri solere, aut factumne sit, aut, si est factum, quale sit, aut etiam quo nomine vocetur, aut, quod nonnulli addunt, rectene factum esse videatur. Existere autem controversias etiam ex scripti interpretatione, in quo aut ambigue quid sit scriptum, aut contrarie, aut ita, ut a sententia scriptum dissideat: his autem omnibus partibus subjecta quædam esse argumenta propria. Sed causarum, quæ sint a communi quæstione sejunctæ, partim in judiciis versari, partim in deliberationibus: esse etiam genus tertium, quod in laudandis, aut vituperandis hominibus poneretur: certosque esse locos, quibus in judiciis uteremur, in quibus æquitas quæritur: alios in deliberationibus, qui omnes ad utilitatem dirigerentur eorum, quibus consilium daremus: alios item in laudationibus, in quibus ad personarum dignitatem omnia referrentur. Cumque esset omnis oratoris vis, ac facultas in quinque partes distributa, ut deberet reperire primum, quid diceret; deinde inventa non solum ordine, sed etiam momento quodam, atque judicio dispensare, atque disponere; tum ea denique vestire, atque ornare oratione; post memoria seipere; ad extremum agere cum dignitate & venustate. Etiam illa cognoram, & acceperam, antequam de re diceremus, initio conciliandos eorum esse animos, qui audirent: deinde rem demonstrandam: postea controversiam constituendam: tum id, quod nos intendere-

mus,

mus, confirmandum: post, quæ contra dicerentur, refellenda: extrema autem oratione ea, quæ pro nobis essent, amplificanda & augenda; quæque essent pro adverfariis, infirmanda atque frangenda.

XXXII. Audieram etiam, quæ de orationis ipsius ornamentis traderentur; in qua præcipitur primum, ut pure, & Latine loquamur: deinde ut plane & dilucide: tum ut ornate: post ad rerum dignitatem apte, & quasi decore: singularumque rerum præcepta cognoram.

Quin etiam, quæ maxime propria essent naturæ, tamen his ipsis artem adhiberi videram. Nam de actione, & de memoria quædam brevia, sed magna cum exercitatione præcepta gustaram. In his enim fere rebus omnis istorum artificum doctrina versatur, quam ego si nihil dicam adjuvare, mentiar. Habet enim quædam quasi ad commonendum oratorem, quo quidque referat, & quo intuens, ab eo, quodcumque sibi proposuerit, minus aberrer.

Verum ego hanc vim intelligo esse in præceptis omnibus, non ut ea secuti oratores, eloquentiæ laudem sint adepti, sed, quæ sua sponte homines eloquentes facerent, ea quosdam observasse, atque * id egisse: sic esse non eloquentiam ex artificio, sed artificium ex eloquentia natum; quod tamen, ut ante dixi, non ejicio. Est enim, etiam si minus necessarium ad bene dicendum, tamen ad cognoscendum non illiberale.

Ea exercitatio quædam suscipienda vobis est: quanquam vos quidem jam pridem estis in cursu: sed iis, qui ingrediuntur in stadium, quique ea, quæ agenda sunt in foro, tanquam in acie, possunt etiam nunc exercitatione quasi ludicra prædiscere, ac meditari.

Hanc ipsam, inquit Sulpicius, nosse volumus: attamen ista, quæ abs te breviter de arte decursa sunt, audire cupimus, quanquam sunt nobis quoque non inaudita. Verum illa mox: nunc de ipsa exercitatione quid sentias, quærimus.

XXXIII. Equidem probo ista, Crassus inquit, quæ vos facere soletis, ut, causa aliqua posita consimili causarum earum,

* Id egisse] Man. atque slegisse. Lamb. atque in artem redogisse.

rum, quæ in forum deferuntur, dicatis quam maxime ad veritatem accommodate. Sed plerique in hoc vocem modo, neque eam scienter, & vires exercent suas, & linguæ celeritatem incitant, verborumque frequentia delectantur: in quo fallit eos, quod audierunt, dicendo homines, ut dicant, efficere solere. Vere enim etiam illud dicitur, perverse dicere, homines, perverse dicendo, facillime consequi. Quamobrem in istis ipsis exercitationibus, etsi utile est, etiam subito sæpe dicere, tamen illud utilius, sumpto spatio ad cogitandum, paratius, atque accuratius dicere. Caput autem est, quod (ut vere dicam) minime facimus, (est enim magni laboris; quem plerique fugimus) quam plurimum scribere. Stylus ⁴¹ optimus, & præstantissimus dicendi effector, ac magister: neque injuria: nam si subitam & fortuitam orationem commentatio, & cogitatio facile vincit; hanc ipsam profecto assidua, ac diligens scriptura superabit.

Omnes enim sive artis sunt loci, sive ingenii cujusdam atque prudentiæ, qui modo insunt in ea re, de qua scribimus, acquirentibus nobis, omnique acie ingenii contemplantibus ostendunt se & occurrunt; omnesque sententiæ, verbaque omnia, quæ sunt cujusque generis maxime illustria, sub acumine styli subeant, & succedant necesse est: tum ipsa collocatio, conformatioque verborum perficitur in scribendo, non poetico, sed quodam oratorio numero, & modo. Hæc sunt; quæ clamores, & admirationes in bonis oratoribus efficiunt; neque ea quisquam, nisi diu, multumque scriptitarit, etiam si vehementissime se in his subitis dictionibus exercuerit, consequetur: & qui a scribendi consuetudine ad dicendum venit, hanc affert facultatem, ut, etiam subito si dicat, tamen illa, quæ dicantur, similia scriptorum esse videantur; atque etiam, si quando in dicendo scriptum attulerit aliquid, cum ab eo discet.

⁴¹ Stylus] Proprie significat graphium, hoc est, acum ferream, qua Romani veteres, cum in obdustis cera tabulis scriberent, utebantur ad formandas in cera literas. Hic stylus sumitur pro exercitatione scribendi frequenter, & per otium. Vulgo stylus est ipse modus & ratio scribendi,

seu conformatio certa sententiarum & verborum in oratione: quomodo Ciceronianus, Virgilianusque stylus dicitur. Inerudiam etiam accipitur pro reprehensione, quo sensu Tullius ait, censorium stylum perimicere. Præstantissimus.

difcesserit, reliqua similis oratio consequetur. Ut concitato navigio, cum remiges inhibuerunt⁴², retinet tamen ipsa navis motum, & cursum suum, intermisso impetu, pulsusque remorum: sic in oratione perpetua, cum scripta deficiunt, parum tamen obtinet oratio reliqua cursum, scriptorum similitudine & vi concitata.

XXXIV. In quotidianis autem * commentationibus equidem mihi adolescentulus proponere solebam illam exercitationem maxime, qua C. Carbonem nostrum illum inimicum solitum esse uti sciebam, ut aut verbis propositis quam maxime gravibus, aut oratione aliqua lecta ad eum finem, quem memoria possem comprehendere, eam rem ipsam, quam legissem, verbis aliis quam maxime possem lectis pronuntiarem. Sed post animadverti, hoc esse in hoc vitii, quod ea verba, quae maxime cuiusque rei propria, quaeque essent ornatissima atque optima, occupasset, aut Ennius, si ad ejus verbum me exercerem, aut Gracchus, si ejus orationem mihi forte proposuissent: ita, si iisdem verbis uterer, nihil prodesse; si aliis, etiam obesse, cum minus idoneis uti consuecerem. Postea mihi placuit, eoque sum usus adolescens, ut summorum oratorum Graecas orationes explicarem: quibus lectis hoc assequabar, ut, cum ea, quae legerem Graece, Latine redderem, non solum optimis verbis uterer, & tamen usitatis, sed etiam exprimerem quaedam verba imitando, quae nova nostris essent, dummodo essent idonea. Jam vocis, & spiritus, & totius corporis, & ipsius linguae motus, & exercitationes, non tam artis indigent, quam laboris: quibus in rebus habenda est ratio diligenter, quos imitemur, quorum similes

⁴² Cum remiges inhibuerunt] Lamb. notavit legendum *sustinuerunt*; non, ut vulgo, *inhibuerunt*. Lambini lectionem probo, causaque, quas ille omisit, insuper affero. Cicero hos Oratorios Libros prius, quam Academicas Quaestiones scripsit: ex libro autem 13. Ep. ad Att. ep. 21. colligere possumus ipsum in istis Acad. Libris, qui nunc defunt, monitu Attici scripsisse *inhibere remos*, pro *sustinere*: postea vero observatis nautarum formulis, jubet Atticum

legere *sustinere*. Dicit enim; *inhibitio remigum motum habet, & vehementiorem quidem, remigationis, navim convertentis ad puppim*. Quod igitur de illo in Acad. Quaest. loco Cicero dicit, de hoc ipso loco, quem expendimus, dicendum est: hic enim caremus voce, quae significet cursum navis esse tardatum: ipse igitur Ciceronis monitu vox, *sustinuerunt*, recipienda est. *Peccius*. * *Commentationibus*] Vid. Grut. *cogitationibus*. Lamb. *concentrationibus*.

miles velimus esse. Intuendi nobis sunt non solum oratores, sed etiam actores, ne mala consuetudine ad aliquam deformitatem pravitatemque veniamus. Exercenda est etiam memoria, ediscendis ad verbum quam plurimis & nostris scriptis, & alienis. Atque in ea exercitatione non sane mihi displicet adhibere, si consueris, etiam istam locorum⁴³ simulacrorumque rationem, quae in arte traditur. Educenda deinde distinctio est ex hac domestica exercitatione, & umbratili, medium in agmen, in pulverem, in clamorem, in castra, atque aciem forenses. Subeundus usus omnium, & periclitanda vires ingenii; & illa commentatio inclusa, in veritatis lucem proferenda est. Legendi etiam poetae, cognoscenda historia, omnium bonarum artium scriptores ac doctores & legendi & pervolutandi, & exercitationis causa laudandi, interpretandi, corrigendi, vituperandi, refellendi; disputandumque de omni re in contrarias partes, & quidquid erit in quaque re, quod probabile videri possit, eliciendum atque dicendum. Perdiscendum jus civile, cognoscenda leges, percipienda omnis antiquitas, senatoria consuetudo, disciplina republicae, jura sociorum, foedera, pactiones, causa imperii cognoscenda est. Libandus est etiam ex omni genere urbanitatis factiarum quidam lepos: quo, tanquam sale, perspergatur omnis oratio. Effudi vobis omnia, quae sentiebam; quae fortasse, quemcumque patremfamilias arripissetis ex aliquo circulo, eadem vobis percontantibus respondisset.

XXXV. Hac cum Crassus dixisset, silentium est consecutum. Sed quanquam satis iis, qui aderant, ad id, quod erat propositum, dictum videbatur, tamen sentiebant celeris esse multo, quam ipsi vellent, ab eo peroratum. Tum Scævola, Quid est, Cotta? inquit, quid tacetis? nihilne vobis in mentem venit, quod praeterea a Crasso requiratis?

Tom. I.

Y

Immo

⁴³ *Locorum simulacrorumque rationem*] Memoria artificialis, de qua consulendus liber 3. ad Herennium, cap. 21. maxime in eo continetur, ut loca, & imagines quaedam animo informantur, quibus velut imponantur & inhaerent ea, quorum volumus meminisse. Loca sunt, verbi gratia, do-

mus aliqua, ubi limen, cubacula, fenestrae, &c. Imagines, aliae sunt hominum & ferarum, aliae rerum animae & motu carentium, ut arborum, lapidum, &c. Quae imagines certo inter se ordine collocatae res ipsis affixas facilius exhibent. Vide Fabium lib. xi. cap. 2. *Proseus*.

Immo id mehercule, inquit, ipsum attendo. Tantus enim cursus verborum fuit, & sic evolavit oratio, ut ejus vim, atque incitationem aspexerim; vestigia, ingressumque vix viderim: & tanquam in aliquam locupletem ac referatam domum venerim, non explicata veste, neque proposito argento, neque tabulis & signis propalam collocatis, sed his omnibus multis, magnificentique rebus* constructis ac reconditis: sic modo in oratione Crassi divitias, atque ornamenta ejus ingenii per quaedam involucria, atque integumenta perspexi; sed ea cum contemplari cuperem, vix aspiciendi potestas fuit. Ita neque hoc possum dicere, me omnino ignorare quid possideat, neque plane nosse, ac vidisse.

Quin tu igitur facis idem, inquit Scævola, quod faceres, si in aliquam domum, plenam ornamentorum illam, venisses. Si ea seposita, ut dicis, essent, tuque valde spectandi cupidus esses; non dubitares rogare dominum, ut proferri juberet, præsertim si esset familiaris: similiter nunc petes a Crasso, ut eam copiam ornamentorum suorum, quam constructam uno in loco, quasi per transfennam** prætereuntes strictim aspeximus, in lucem proferat, & suo quidque loco collocet.

Ego vero, inquit Cotta, a te peto, Scævola: me enim, & hunc Sulpicium impedit pudor ab homine omnium gravissimo, qui genus hujusmodi disputationis semper contempserit, hæc, quæ isti forsitan puerorum elementa videantur, exquirere. Sed tu nobis da, Scævola, & perface, ut Crassus hæc, quæ coarctavit, & peranguste referit in oratione sua, dilatet nobis, atque explicet.

Ego mehercule, inquit Mucius, antea vestra magis hoc causa volebam, quam mea: neque enim tantopere hanc a Crasso disputationem desiderabam, quantopere ejus in causis oratione delector. Nunc vero, Crasse, mea quoque etiam causa rogo, ut quoniam tantum habemus otii, quantum jamdiu

* *Constructis*.] Lamb. *constritis*, & paulo infra *constritis*.

** *Quasi per transfennam*.] Per cancellos fenestris oppositos, visui tamen pervios. Metaphora ducta est a mercatoribus, qui mer-

cibus pretiosis, quas a prætereuntibus nolunt contrectari, tales cancellos obijciunt. Itaque per transfennam aspiciere, idem est, quod nec propius, nec sigillatim intueri. *Præstus*.

dini nobis non contingit, ne graveris exadificare id opus, quod instituisti. Formam enim totius negotii opinione majorem, melioremque video; quam vehementer probo.

XXXVI. Enimvero, inquit Crassus, mirari fatis non queo, etiam te hæc, Scævola, desiderare, quæ neque ego teneo, uti ii, qui docent; neque sunt ejus generis, ut, si optime tenerem, digna essent ista sapientia, ac tuis auribus. An tu, inquit ille, si de istis communibus & pervagatis vix huic ætati audiendum putas, etiamne illa negligere possumus, quæ tu oratori cognoscenda esse dixisti, de naturis hominum, de moribus, de rationibus iis, quibus hominum mentes & incitarentur, & reprimerentur, de historia, de antiquitate, de administratione reipublicæ, denique de nostro ipso jure civili? Hanc enim ego omnem scientiam, & copiam rerum in tua prudentia sciebam inesse: in oratoris vero instrumento tam lautam supellestem nunquam videram.

Potes igitur, inquit Crassus, (ut alia omittam innumeralia, & immensa, & ad ipsum tuum jus civile veniam) oratores putare eos, quos multas horas expectavit, cum in campum properaret, & ridens & stomachans Scævola⁴⁵, cum Hypseus⁴⁶ maxima voce, plurimis verbis a M. Crasso prætoris contenderet, ut ei, quem defendebat, causa cadere lice-

Y 2 ret

* *An tu*.] Lambinus, *Aut tu?* quod & in Pal. septimo: nam octavus, *Quia tu.* Gru.

⁴⁵ *Scævola*.] Non ille Q. Scævola augur, Crassi focer, quo præsertim Crassus hic differit: sed alter Q. Scævola, pontifex, jurisconsultus peritissimus, & tum, cum hoc iudicium disceptaretur, tribunus erat plebis, anno scilicet U. C. DCXLIX. *Præstus*.

⁴⁶ *Hypseus*.] Causam inteream accipere. Hæc Scævola pontifex in campum Martium ad comitia; iter illi per forum fuit; in eo reperit oratores duos inter se litigantes, & graviter ignorantie juris civilis peccantes. Horum uni nomen Hypseus erat, alteri Cn. Octavius, qui consulatum gesserat anno U. C. DCXXVI. Hypseus accusabat aliquem tutorem, quod pupilli fortunas male administrasset. Hoc iudicium *tutela* appellatur. Octavius tutorem defendebat. Judex hujus

controversiæ M. Crassus, qui tum prætor urbanus erat, nempe anno U. C. DCXLVIII. Qui iudicio tutelæ dænnabatur, cogebatur pupillo, cuius rebus male consuleret, pecuniam solvere, ac damnum resarcire; deinde lege duodecim tabularum jubebatur aliquid ultra pendere, multæ nomine. Quod si pupillus, aut ejus patronus plus a reo peteret, quam deberetur, cadebat causa. Hoc petebat Hypseus, & plus petebat, quam par esset, adeoque debebat causa cadere. Contendebat, inquit L. Crassus, ut ei, quem defendebat, nempe suo pupillo, causa cadere liceret; hoc est, petebat, ut edito prætoris tribueretur pupillo suo major pecuniæ summa, quam deberetur; quod erat velle causam amittere. Octavius, tutoris accusati defensor imperitius, cum deberet hoc ipso vehementer litari, quod plus, quam fas erat, peteretur; id enim si obij-

ret ⁴⁷ : Cn. autem Octavius, homo consularis; non minus longa oratione recusaret, ne adversarius causa caderet, ac ne is, pro quo ipse diceret, turpi tutela iudicio, atque omni molestia, stultitia adversarii, liberaretur?

Ego vero istos, inquit, (memini enim mihi narrare Mucium) non modo oratoris nomine, sed ne foro quidem dignos putarim. Atqui non desuit illis patronis, inquit Crassus, eloquentia, neque dicendi ratio, aut copia, sed juris civilis prudentia; quod alter plus, lege agendo, petebat, quam quantum lex in XII tabulis permiserat; quod cum impetrasset, causa caderet: alter iniquum putabat plus secum agi, quam quod esset in actione; neque intelligebat, si ita esset actum, litem adversarium perditurum.

XXXVII. Quid? his paucis diebus, nonne, nobis in tribunali Q. Pompeji, pratoris urbani, familiaris nostri, sedentibus, homo ex numero disertorum postulabat ⁴⁸, ut illi, unde

cisset postea, & probasset, causam obtinisset, ac rem tutorem turpi iudicio tutela male administrata, atque omni molestia, & periculo liberasset: Octavius, inquam, longa oratione recusabat, ne plus peteretur, hoc est, ne Hypseus causa caderet, atque ipse litem obtineret. *Idem.*

⁴⁷ *Causa cadere liceat*] Ut naturam huius litis, eisque quae in sequenti capite occurrit, bene intelligamus, audi Erasmus in Adag. Chil. 5. Cent. 2. Prov. 15. „Causa si cadere is videbatur qui male agendo ius agendi perdidisset. *Si quis* (inquit Iulianus lib. 4. tit. de Actio. paragr. *Si quis* &c.) *agat in intentione sua plus complexus fuerit, quam ad eum pertinet, causa cadet*, i. e. rem amittebat: in proximo vero paragrapho ostendit (sc. Iulianus) vocem hanc plus quadrifariam intelligi; re, tempore, loco, & causa: re, si quis pro decem Aureis petat viginti, quale Hypseus iste fecerat; tempore, si quis ante diem vel conditionem petat; quod in sequenti capite patronum quemdam fecisse dicit Crassus. *Paragr. 48*

⁴⁸ *Postulabat, ut illi*] Haec fuit causa. Debebat quidam alteri certam pecuniam summam, solvendam, verbi gratia, ineunte mensis Ianuario; alter, seu petitor non ex-

petavit ad illud tempus, sed petiit ut sibi solveretur, verbi gratia, mensis Decembris ineunte, & accusavit debitorem quod pecuniam non solveret. Causidicus imperius, qui debitorem defendebat, cum litem inferre petitori debuisset eo nomine, quod ante tempus peteret pecuniam, (erant enim graves poenae positae illis, qui ante tempus pactionis, vel obligationis litem intenderent) id enim si fecisset, causa cecidisset petitor; hoc postulavit tantum, ut sibi liceret, ac debitori, quem defendebat, uti beneficio legis, & exceptione, quae videbatur ne pecunia peteretur ante illam diem, qua coepit esse deberi. Quod cum postulabat, non intelligebat homo juris ignarus, comparatum hoc esse in utilitatem petitoris, & adversario suo prodesse. Hinc enim factum, ut petitor postea litem de integro intulerit, tanquam si ea res nunquam in iudicio antea venisset; quam litem inferre non potuisset, si iniciator, hoc est debitor probasset iudici, ante petitam esse pecuniam, quam deberi copisset. Petitor enim, cum postea pecuniam suam peteret apud iudicem, exclusus fuisset lege, hoc est impeditus ne ageret, ac moveret litem: lex enim excipit, hoc est prohibet, ne agatur iterum ea de re, quae iam in iudicio venit, seu quae iam dijudicata est. *Prosa.*

de peteretur, vetus atque usitata exceptio daretur, *Cujus pecunia dies fuisset?* quod petitoris causa comparatum esse non intelligebat: ut, si ille iniciator probasset iudici, ante petitam esse pecuniam, quam esset coepit deberi, petitor, rursus cum peteret, exceptione excluderetur, *Quod ea res in iudicium antea venisset.* Quid ergo hoc fieri turpius, aut dici potest, quam eum, qui hanc personam susceperit, ut amicum controversias, causasque tueatur, laborantibus succurrat, agris medeatur, afflictos excitet; hunc in minimis tenuissimisque rebus ita labi, ut aliis miserandus, aliis irridendus esse videatur?

Equidem propinquum nostrum P. Crassum illum Divitem, & multis aliis in rebus elegantem hominem & ornatum, & praecipue in hoc efferendum & laudandum puto, quod, cum P. Scævola frater esset, solitus est ei per se dicere, neque illum in iure civili satis illi arti facere posse, nisi dicendi copiam assumpisset; (quod quidem hic, qui mecum consul fuit, filius ejus est consecutus) neque se ante causas amicorum tractare, atque agere coepisse, quam jus civile didicisset.

Quid vero ille M. Cato? nonne & eloquentia tanta fuit, quantam illa tempora, atque illa aetas in hac civitate ferre maximam potuit, & juris civilis omnium peritissimus? Verecundius hac de re jamdudum loquor, quod adest vir in dicendo summus, quem ego unum oratorem maxime admiror: sed tamen idem hoc semper jus civile contempsit. Verum quoniam sententiae, atque opinionis meae voluisti esse participes, nihil occultabo; & quoad potero, vobis exponam, quid de quaere re sentiam.

XXXVIII. Antonii incredibilis quaedam, & prope singularis, & divina vis ingenii videtur, etiamsi hac scientia juris nudata sit, posse facile ceteris armis prudentiae causas tueri, atque defendere. Quamobrem hic nobis sit exceptus: ceteros vero non dubitabo primum inertiae condemnare sententia mea, post etiam impudentiae. Nam volitare in foro, herere in iure ac pratorum tribunalibus, iudicia privata magnarum rerum obire, in quibus saepe non de facto, sed de aequitate

ac jure certetur, jactare se in causis centumviralibus⁴⁹, in quibus usufruptionum⁵⁰, tutelarum⁵¹, gentilitatum⁵², agnationum⁵³, alluvionum, circumluvionum⁵⁴, nexorum⁵⁵, mancipiorum⁵⁶, parietum, luminum⁵⁷, scillicidiorum⁵⁸, testamentorum raptorum⁵⁹, aut ratorum, cæterarumque rerum innu-

⁴⁹ *In causis centumviralibus*] Centumviri erant minores iudices apud Romanos e singulis tribubus lecti ad exercenda privata de causis minoris, ut plurimum, momenti judicia. Porro erant illi centum quinque, terni scilicet ex unaquaque tribu; tribus autem erant triginta quinque; artamen, quo facilis nominarentur, centumviri sunt appellati. His præsidebat prætor, ut colligimus ex Plinio juniore, ex quo etiam intellegimus centumvirorum numerum ad centum oblongina excrevisse. *Idem.*

⁵⁰ *Usufruptionum*] Usufructus, sive usufructus, est jus possidendi, & capiendi rem aliquam, quia usus illa fuit per certum tempus lege constitutum, etiamque possessi. *Idem.*

⁵¹ *Tutelarum*] Tutela a Servio Sulpicio definitur, vis ac potestas in capite libero ad defendendum eum, qui per ætatem se ipse defendere nequit, jure civili data ac permissa. *Idem.*

⁵² *Gentilitatum*] Gentilitas est ordo & series hominum, qui sunt ex eadem familia, quæ ob eam causam jura quædam habent sibi propria, verbi gratia, hereditatis adeunda, suscipiendæ tutelæ, &c. Hæc autem jura non obtinebant, nec gentilitate gaudebant, servi, liberi, liberti, & capite diminuti. *Cicero in Topicis. Idem.*

⁵³ *Agnationum*] Agnati virilis sexus propinquitate juncti sunt, quibus, ut gentilibus, propria jura sunt. *Idem.*

⁵⁴ *Alluvionum, circumluvionum*] Alluit prædium, vel agrum, fluvius, quando præter ipsum it: circumluit, quando totum inundat insula cingit. *Alluvio*, inquit Justinianus Instit. lib. xi. cap. ii. est incrementum lateris. *Per alluvionem autem id videtur adici, quod ita paulatim accipitur, ut intelligere non possit, quantum quoque momento temporis adiciatur.* Ex alluvione autem, & circumluvione, varis controversiæ nascuntur; verbi gratia, si vis fluminis de prædio tuo partem aliquam detraxerit, &

vicini prædio adjunxerit, cujus sit ea pars: si arbores tuæ in vicini prædium delatæ fluvio, in eo prædio radices egerint, fructum tulerint, &c. *Idem.*

⁵⁵ *Nexorum*] Nexum, sive nexum, est obligatio civilis, quæ cum contraheretur, aliquis libram & æs manu tenebat, qui vocabatur libripens. Vide *Topica*, cap. 5. Præterea civis ille nexum dicebatur, qui cum esset liber, pecuniamque alteri deberet, illi addebatur in servitutem, ut ipsi pro pecunia, quam deberet, nec posset solvere, servilem operam præstaret, dum æs alienum dissolveret. Nexum autem dicebatur, quod neceretur, id est, compedibus, aut nervo vinculus, & clausus tenebatur. *Levius lib. viii. Adiciendus etiam vocabatur. Idem.*

⁵⁶ *Mancipiorum*] Mancipium, inquit Lælius, est quicquid manu capi potest. Aliquando sumitur pro quolibet servo; hic pro aliqua re, quæ accipitur, aut alteri possidenda traditur, vel pro actione, quæ id fit. *Idem.*

⁵⁷ *Parietum, luminum*] De pariete communi sæpe incidit controversia; de tigno in parietem immisso, de alio pariete aut adjuncto, aut supra communiem exadificato, &c. Item de luminibus; verbi gratia, si quis alius adificet, ac vicini luminibus officiat; si quis prospectum in ædes tuas habeat, &c. *Idem.*

⁵⁸ *Scillicidiorum*] Scillicidium est aque pluvie lapsus e tecto. Unde possunt oriri lites de servitute scillicidii, de immittendis & recipiendis scillicidiis. *Idem.*

⁵⁹ *Testamentorum raptorum*, aut ratorum, cæterarumque] Ita Mff. Bod. Bal. Mag. Harl. duo, & ad oram Novænonæ editiones Ven. Mediol. Robrti Stephani, Manuzii, & Lambini, aliorumque: Mff. vero septem, *raptorum*, aut *vaporum*, a vera lesione non multum abhorrentes: horum igitur auctoritate voces, aut *ratorum*, inserui. Testamentum, quæ, alicui conditione interveniente, aut legibus ea illo modo fieri vetantibus, decreto Centu-

numerabilium jura versentur, cum omnino, quid suum, quid alienum, quare denique civis an peregrinus, servus an liber quispiam sit, ignoret, insignis est * impudentiæ. Illa vero deridenda arrogantia est, in minoribus navigis rudem esse se confiteri; quinqueremes, aut etiam majores, gubernare didicisse. Tu mihi cum in circulo decipiari adversarii stipulatiuncula⁶⁰; & cum obignes tabellas clientis tui, quibus in tabellis id sit scriptum, quo ille capiatur; ego tibi ullam causam majorem committendam putem? Citius hercule is, qui duorum scalmorum naviculam in portu everterit, in Euxino ponto Argonautarum navem gubernarit.

Quid, si ne parvæ quidem causæ sunt, sed sæpe maximæ, in quibus certatur de jure civili; quod tandem os est illius patroni, qui ad eas causas sine ulla scientia juris aude accedere? Quæ potuit igitur esse causa major, quam illius militis? de cuius morte, cum domum falsus ab exercitu nuntius venisset, & pater ejus, re credita, testamentum mutasset, & quem ei visum esset, fecisset heredem, essetque ipse mortuus: res delata est ad centumviros, cum miles domum revenisset, egissetque lege in hereditatem paternam testamento exheres filius⁶¹. Nempe in ea causa quaesitum est de jure civili, possessione paternorum bonorum exheres esse filius, quem pater testamento neque heredem, neque exheredem scripserat nominatum?

XXXIX.

tumvirum suam vim amittebant: sic Cicero in hujus libri c. 57. *constat agnoscendo rumpi testamentum.* His autem testamentis *raptis* opponuntur ea, quæ vim suam obtinebant decreto Centumvirum, & quæ *rata* esse dicebantur. De his igitur ambobus Valerius Maximus in 7. libro tractat: in c. 7. de *restitis*, id est, *raptis*, & c. 8. de *ratis*. Immo exempla utriusque generis Crassus hic proferit; nempe testamenti *rati* in proximo capite, cum M. Curius M. Coponium causam vicit, heresque factus fuit: testamenti vero *rapti* exemplum habes in hoc capite, cum miles a Centumviris obtinebat, ut patris sui testamentum rescinderetur: Valerio enim Maximo tulle miles superior in causa discessit. *Peircius.*

* *Impudentiæ*] Man. Lamb. *impudentia*.

Et Stipulatiuncula] Obligatio est, quam aliquis in se recipit, cum certis verbis interrogatus respondet: Spondes? spondeo: si de jubes? fide jubeo. *Proseus.*

⁶¹ *Testamento exheres filius*] Clarissimus Lambinus auid Scriptorum censor, sed quem non velis fuisse minus audacem, censet hæc tria verba delenda esse, *testamento exheres filius*; testatur idem ea ab uno Mff. quem vidit, abesse. Talis etiam dicit ea a nonnullis exemplaribus abesse. Utinam quidem in meis Mff. idem observassem! cum enim miles præcesserat, redundat casus nominativus: & cum in dubio fuit, utrum exheres esset miles necne, non eleganter dici potest *exheres filius*. Porro notandum est me notam interrogationis post vocem *filius* posuisse. *Peircius.*